(sör, illetőleg söröcske) átvétele; az Actio curiosa a fizetést tót szóval *zapetz*-nek; Kónyi meg a „stercus"-t némettel *kukherdá*-nak mondja. A fösvények *sobrák, zsobrák* (MA.) neve a cseh-tót *žebrak* szónak csipős alkalmazása. A parasztos, durvás emberek egykori *koczipór* (MA.) jelzője nem egyéb, mint a német *kotzenbauer*-nek tréfás átmagyarítása; úgyszintén a semmirekellők *pernahajder* („*Pernahajder* volt az apád, egész rongyos familiád kuffárnétól származott", Szirm.) is a német *bärenhäuter* névnek gúnyos alkalmazása stb.

Magától értődő dolog, hogy a tréfa tárgya és szava közt való kapcsolatot, vagyis a tréfaszó származását nem mindig lehet biztosan megállapítani, mert hiszen több közülök olyan alkalom szülötte, melyet az utókor előtt teljes homály fed. Hogy teszem a csutorát miért nevezték el őseink *vörösgyörgy*-nek, *vörösgyurkó*-nak (Csúzy), ki tudná manap megnyugtató magyarázatát adni!* Vagy hogy a lisztkásának, a kóficznak miért lett éppen *macskanadrág* (Bar.) a neve, bajos dolog volna biztosan kinyomozni. A nagyot hallókat mily alapon nevezték el *lámpértosok*-nak, szinte titok marad előttünk, mert nincsen módunkban eléggé kiismerni apáink életkörülményeit. Ám, ha a régi tréfaszók egy részének (még pedig kis részének!) származásáról nem is lehet világos képet adni, a nagyobb résznek keletkezéséről az elmondottakkal, úgy hiszem, sikerült elfogadható értelmezést adnom.

(Vége következik.)

Réthei Prikkel Marián.

Taraczk.

A Nyr. XXVI. 202—204. lapjain azt fejtegettem, hogy a „mortarium, haubitz, mörser" jelentésű m. *taraczk* német, még pedig bajor-német eredetű jövevényszó. A bajor szó *darav*, melynek alakváltozatai *tarris*buchse, *tarratz*-puchse, *tarres*bucsz, **tarax*, s jelentése „ein geschütz, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wird". Mivel már most a „bollwerk" középkori latin neve *terratia* (ol. *terrazzo*, fr. *terrasse*), úgy véltem, hogy a m. *taraczk* végelemzésben a lat. *terra* „föld" szóval függ össze.

Megvallom, ma már nem tudom nyugodt lélekkel aláírni ezt az állításomat. Még pedig azért nem, mert az OklSz.-ban vannak a szónak *trazk* (olv. *traszk*), *track*, *traczk* alakváltozatai is, a melyek azt látszanak bizonyítani, hogy a szó legrégibb magyar alakja *traszk* volt, s ebből fejlődött a *taraszk*, illetőleg *taraczk*. Ezen fejlődés mellett pedig nem tartható fenn a bajor *darax*-szal való egyeztetés, mert ebből a régibb magyar *traszk* alak nem magyarázható meg.

* Magyarázatának eddigi próbálgatásait l. MNy. 1 : 273, 371, 430, 460; 2 : 378, 420; 3 : 40.

Azt a magyarázatot sem lehet elfogadnunk, a melyet először Sándor István adott (Sokféle IX. 105: „talán a tót *treszk* szóból, mintegy „pattanás, pattantyú"), s a melyet később Leschka is elfogadott.

A nélkül, hogy a Nyr.-ben megirt magyarázatomat végleg elvetném, áttérek nyelvünk más jelentésű *taraczk* szavainak magyarázatára. Kétségtelen ugyanis, hogy nyelvünkben több *taraczk* szó van, a melyek különböző eredetűek. Három ilyen *taraczk* szavunk van:

a) *taraczk* [régibb alak *trazk* (olv. *traszk*), *traczk*, *track* OklSz., *tarazk* (olv. *taraszk*), OklSz., NySz., *tharaszk* NyelvFüz. 30:15]: mortarium, haubitz, mörser. Eredetéről l. a fentebb mondottakat.

b) *taraczk* [régibb alak *tarazk* (olv. *taraszk*) MA[3] magy.-lat., népnyelvi alakváltozat: *taracz* MTsz.]: *a*) colubrina, triticum repens, schlangenwurz (NySz., CzF., MTsz.). *b*) vad-inda (MTsz.).

c) *taraczk* [régibb alakja *taraszk* M. Könyvsz., újf. VII. 108]: vassalak (CzF., MTsz.; szerintük Erdélyben járatos szó).

A *b*) és *c*) *taraczk* szavak közül először a „colubrina, triticum repens" jelentésű *taraczk* szóval foglalkozom.

Gyarmathi (Vocab. 76.) s utána CzF. ezt a m. *taraczk* ot a lat. *taraxacum* szóból magyarázta, a melyből azonban sem a szó jelentését, sem pedig hangalakját nem érthetnők meg.

Leschka (Elenchus 227) ezt irja: „*Taratzk*, colubrina, schlangenwurz, die feldschlange, das feldstück [értsd itt az „ágyú" jelentésű taraczkot is]: sed in utroque significatu slavicae videtur esse originis, nempe in priori *trsk*, quod aliqui *tarsk*, alii *taraszk* et *taraszka*, alii denique *trusk* et *truskawec* exprimunt, et polygonum apud eos significat: in posteriori autem, cum tormentum significat (russ. poljovája puska), ex *traszk*, *tresk*, i. e. fragor, ita, uti *buska*, *puska*, a *buch*, *puh*".

E szerint Leschka a „fű" jelentésű *taraczk*ot a szláv *truskavec* „polygonum aviculare" (Jungm.), a „mozsárágyú" jelentésű *taraczk*ot pedig a szláv *tresk*, „fragor" szóból származtatta. Leschka magyarázatát elfogadta Miklosich is; Slav. El. című művében ezt irja: „866. *trêsk* fulmen, eig. wohl fragor nsl.; *tresk* slovak — *taraczk* Feldstück, Böller" | „872. *trusk*: *truskavec* hippuris čech-, slov.(ak); *taraczk*: perjének neme szőllőben, Tájszótár; Quecke* (vö. Nyr. XI. 513)".

Mielőtt tovább mennék, meg kell említenem Dankovszky magyarázatát is, a ki Lexiconában ezt irja: „*Taratzk* (t r e s z k, illyr, sl.) fragor, das Krachen, 2. colubrina, die Feldschlange". E magyarázat teljesen önkényes. A m. *taraczk* sohasem jelentett „fragor"-t, ezt Dankovszky az egyeztetés kedvéért eszelte ki; a lat. colubrina jelentett ugyan „mozsárágyút" (vö. Márton szót.), de a ném. feldschlange-nek sohasem volt „taraczkfű" jelentése.

* Ném. Quecke = taratzkgyökér, perjegyökér Márton Ném. m. d. szót.

A „mozsárágyú“ jelentésű *taraczk*-nak szláv *trěsk* (vö. Mikl. EtWb. 361. lp.: *trěskъ*: schall, *trěsъk*: gekrach stb.) szóból való származtatását, mint a Nyr.-beli czikkemre hivatkozva fentebb elmondtam, teljesen hibásnak tartom. Marad Leschka-Miklosich magyarázatának második része, t. i., hogy a m. *taraczk*fű a cseh-tót *truskavec* „polygonum aviculare“ átvétele. Ilyen alakban ez az állitás sem helyes, a cseh szó azonban rávezetett a m. *taraczk*fű eredetének helyes megállapitására.

A cs. *truskavec* (polygonum aviculare Jungm., knotengras, angergras Rank) nemcsak a cseh nyelvben fordul elő, hanem megvan a szlovénben is: *trúskavec* = polygonum aviculare, der vogelknöterich (Pleteršnik). A „polygonum aviculare, vogelknöterich“ bolgár neve többek közt *tróskovec* is (vö. Gerov szót. és lejjebb a bolgár nyelvi alakváltozatok közt). Hogy ez a bolgár *tróskovec* és a szlovén-cseh *truskavec* etymologiailag összefügg e, nem e sorok czélja kikutatni. A m. *taraczk* szó eredetére azonban az a fontos, hogy a szláv nyelvekben találtunk egy *trosk-* kezdetű szót, a melyből a *taraczk*fű hangalakja és jelentése kifogástalanul megmagyarázható.

A bolgár *tróskovec* képzett szó; azok a szavak, a melyekkel összefügg, a következők:

a) bolg. *trosk* (Mikl. Lex. p.), *trósъk* (Markov: Fr. bălg. rěč., Mikl. EtWb., Gerov szót.), *trósak* (Duvernois, Markov, Gerov), *trósùk* (Cankoff 211.), *tróska* (Gerov), *tróskovec* (Gerov), *tróskot* (Duvernois, Markov, Bogorov, Gerov, Sbornik XX. 2, 75., Mikl. EtWb.): 1. cynodon dactylon, triticum repens (Gerov), agropyrum repens, le chiendent (Markov, Bogorov), 2. polygonum aviculare (Gerov), 3. art unkraut (Mikl. Lex. p., EtWb., Duvernois, Cankoff 211);

b) szerb-horv. *troskôt*: polygonum aviculare, vogelknöterich Vuk,[3] Ivek.-Broz, (vö. még Šulek, Jugosl. imenik bilja: agropyrum repens és a *trosk-* kezdetű szavaknál);

c) egyházi szláv nyelvemlékekben: *troskotъ*: ἄγρωστις herbae genus, art pflanze (Mikl. Lex. p., EtWb., Vostokov Cerk. slov.), Szláv eredetű az oláh *troscot*: traînasse, centinode, herbe à cochon, Damé és Cih. II. 419: polygonum aviculare).

d) Kétségtelennek tartom, hogy etymologiailag idevaló a szlov. *trộsk*, *trộska*, *trộskva*: hügelerdbeere, fragaria collina (Pleteršnik).

A m. *taraczk*, mind jelentésére, mind pedig hangalakjára nézve legjobban a bolg. *trosk* szóból magyarázható meg, legvalószinűbb tehát, hogy a m. *taraczk*(fű) egy egyh.-szláv *troskъ*: triticum repens szó átvétele.

Végül csak azt emlitem még meg, hogy Fick EtWb. II. 3, 570. lapján a bolg. *trosk*, egyházi szláv *troskotъ* szót a litv. *trészke* (heidelbeere, schwarzbeere, preisselbeere, Vaccinium myrtillus, Nesselmann Lit. Wb.) névszóval veti egybe.

A „vassalak“-ot jelentő *taraczk* eredetével tudtommal még senki sem foglalkozott irodalmunkban. A következő adatok azonban

kétségtelenné teszik, hogy ez is szláv eredetű jövevény: szlov. *trộsk*, *trộska*, *trộskev*, *trộskva*, *trusk*, *truska*: der bodensatz, die hefe, die schlacke (Pleteršnik, Mikl. EtWb.: *troska* és *droždiję* szavaknál); szerb horv. *troska*: schlacke, scoria (Vuk,[3] Ivek.-Broz), *truska*: scoria, feccia di metalli (Stulli); bolg. *trúska*: siny luspy, čto otvrъčjatъ ot železo, koga sja kove (Gerov); magyarországi kis-or. *troská*: salak, hulladék (Mitrák); cseh *trůska*, *truska* (Jungm.). *trusk*: (Rank) schlacke.

Az *u*-val hangzó alakok közül a cseh nyelvire megjegyzendő, hogy a mai *trůska* régi cseh **tróska* helyett való; a többinek *u*-ját nem tudom megmagyarázni (l. Mikl. EtWb. 362.).

A m. *taraczk* legkifogástalanabbul a szlov. *trosk* alakból magyarázható meg, de nem lehetetlen a *troska* és a *troskev*, *troskva* alakok átvevése sem. Ha a m. *taraczk*-ot a *troska* alakból magyarázzuk, hivatkozhatunk a *beszéd*: egyh.-szláv *besêda*, *lapát*: egyh.-szláv *lopata* átvételekre, ha pedig a szlov. *troskev*, *troskva* alakokból indulunk ki, akkor fel kell tennünk egy egyh.-szláv **trosky* főnevet (*ū*-tövű főnév, vö. Mikl. Vergl. Gr. II. 61), mert a szlov. *troskev* és *troskva* csupán ebből magyarázható. A mint lehetséges átvételek *murok* ≺ **mrъky* (szlov. *mrkva*, *mrkev*), *retek* ≺ *rъdъky* (szlov. *retkev*, *retkva*), *tök* ≺ *tyky* (szlov. *tikev*, *tikva*), *baraczk* ≺ **brêsky* (szlov. *breskev*, *breskva*), *palaczk* ≺ **plosky* (egyh.-szláv *ploskva*), a melyek mind *ū*-tövűek, épp úgy lehetséges a m. *taraczk* ≺ **trosky* (szlov. *troskev*, *troskva*) átvétel is.

Mindent összefoglalva, czikkeinket a magyar szófejtő szótár részére így fogalmazhatjuk meg:

1. *taraczk* [feltehető legrégibb alak **troszk*, később *traszk* (irva *trazk* OklSz.), *traczk* (OklSz.), *taraszk* (irva *tarazk* NySz); latinositott alak *taraszkus* és *taraczka* Bartal] mortarium, haubitz, mörser; — elfogadható magyarázata nincs:

a) Melich J. szerint bajor-ném. *darax* (terrass-büchse, eingeschütz, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wird), részletesen Nyr. XXVI. 202;

b) Sándor I. (Sokféle IX. 105.), Leschka (Elench.), Dank. (Lex.), Miklosich (Slav. El. és EtWb. *trěsk-*) szerint a szláv *trěskъ*: schall (bolg. *trěsъk*: gekrach; vö. Mikl. EtWb. 361: *trěsk-*) szóból; e szerint a szó körülbelül azt jelenti, a mit a m. pattanyú. E nézet hang- és jelentéstani okokból kevésbbé valószínű.

2. *taraczk* [feltehető legrégibb alakja **troszk* ≻ **traszk* ≻ **traczk*, ebből a mai *taraczk*; alakváltozat: *taraszk* (irva *tarazk* MA.[3] m.-lat. rész), *taracz* MTsz.]: *a*) colubrina, triticum repens, schlangenwurz (NySz., CzF., MTsz.); *b*) vadinda (MTsz.);

≼ bolg. *trosk* (más képzéssel: *troska*, *troskot*, *troskovec*): triticum repens, polygonum aviculare, art unkraut (Gerov, Markov, Bogorov, Duvernois, Mikl. EtWb.). A szerb-horvátban, az egyházi szláv nyelvemlékekben s (jövevényszóként) az oláhban a különféle képzésű szavak közül a *troskotъ* alak fordul elő (vö. Mikl. Lex. p.) Vuk,[3] Ivek.-Broz, Šulek, Jugosl. imen., Cih. II. 419.).

3. *taraczk* [feltehető legrégibb alakja **troszk* ≻ **traszk* *traczk* ≻ *taraczk*; alakváltozat *taraszk* M. Könyvszemle Ú. f. VII. 108.] vassalak (CzF., MTsz.; Erdélyben járatos tájszó);

≺ szlov. *trôsk*, *trôska*, *trôskev*, *trôskva* (Pleteršnik), szerbhorv. *troska*, *truska* (Vuk, [3] Stulli), hazai kisor. *troskà* (Mitrák), cseh *trûska*, *truska*, *troska* (Jungm. Rank). A szó mindenütt vassalakot jelent; a bolg. *trúska* = vasforgács (Gerov).

Melich János.

A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése.

VI.

Alexander Bernát s *Bánóczi József* 1880-ban indítják meg a Filozófiai Írók Tárát. Ennek a vállalatnak ma már számos kötete két, sőt három kiadást ért, a mi fényesen mutatja, hogy a bölcselet bizonyos fokig való népszerűsítésének kérdését sikerrel oldotta meg. S ennek a sikernek talán nem kis oka éppen a vállalat nyelvi oldala. E művek legnagyobb része fordítás, mely talán még jobban próbára teszi a műnyelvet, mint az eredeti munka, melynek írásakor a gondolattal együtt születik meg a szó. Alexander és Bánóczi ritka tapintattal találják meg a közműveltség nyelvében, tehát kiforratlan formájában a bölcselet műszavait és fordulatait; nem csinálnak új szavakat, csak a régieket igazítják.

A FIT.-nak műnyelve hosszas nyelvészeti kutatás eredménye, a miről *Bánóczi* Józsefnek a Nyr.-ben megjelent czikkei a tanúk (5:198, 5:245, 6:10 stb.; 7:291, 357; 8:7 stb.; 11:158). Néhány műszóra vonatkozó fejtegetését érdemes már azon hatás miatt is, mely elterjedésükben nyilatkozik, újból tárgyalni. Élesen rámutat arra az elvre, hogy nem új szócsinálás, hanem meglevő szótöveink továbbképzése szükséges. Ezért egy-egy gyökérszót tárgyal, melynek összes származékait vizsgálat alá veszi, pl. *érzékelni* (empfinden), *érzéklés*, *érzéklet*; az utóbbi helyett részben a 70-es évektől kezdve az *érzet* alakult ki; *érezni*, *érzés* v. *érzelem* (fühlen, Gefühl); *észlel*, *észlelés*, *észlelet* (wahrnehmen, wahrnehmung).

Legbehatóbban az *elme* szó történetével s jelentéstanával foglalkozik. Codex- és könyvirodalomból kimutatja, hogy általában a benső élet kifejezése; benne van az *értelem* s *érzelem* egyformán. Az *elme* bölcseleti értelemben az, a mi bennünk érez, fölfog, gondol és kíván. Kantnál hasonló a *mens* és *gemüth*, de nála inkább metaphysikai s nem lélektani műszó; a magyarban az *elme* belső activ világunk összessége, belsőnk öntudatos működésének alanya. A többi nyelvek közül legfeljebb az angol *mind*-nek felel meg; s minthogy